

Agnieszka Kajdanowska

*Białostocki Ośrodek Kultury
Centrum im. Ludwika Zamenhofa*

**KULTYWOWANIE PAMIĘCI
O LUDWIKU ZAMENHOFIE:
ZBIORY I DZIAŁANIA
BIAŁOSTOCKIEGO OŚRODKA KULTURY**

Centrum im. Ludwika Zamenhofa powstało w ramach odbywającego się w 2009 roku w Białymstoku 94. Światowego Kongresu Esperanto i jest jego najtrwalszą pamiątką. To miejska instytucja wchodząca w skład Białostockiego Ośrodka Kultury. Misją Centrum jest propagowanie wiedzy na temat Ludwika Zamenhofa, jego idei oraz stworzonego przez niego języka esperanto. Staramy się również, w myśl idei Ludwika Zamenhofa, być centrum dialogu, porozumienia między podziałami dla przedstawicieli różnych światopoglądów, wyznań, postaw.

Centrum swoją misję realizuje poprzez działalność wystawienniczą, edukacyjną i wydawniczą. W ofercie ma zwiedzanie wystawy stałej „Białystok młodego Zamenhofa” oraz liczne wystawy czasowe, koncerty, dyskusje panelowe, wykłady i promocje literackie. Jest wydawcą takich między innymi pozycji, jak *Zamenhof w Warszawie* Romana Dobrzyńskiego, reprint pierwszego podręcznika opublikowanego przez Ludwika Zamenhofa do nauki jęz. esperanto, komiks *Doktoro Esperanto*, oraz gadżetów edukacyjnych jak gra karciana *Sinjoro Krokodilo* (esperanka wersja Czarnego Piotrusia), czy gra *Białystok w klockach memory*, do ćwiczenia pamięci i nauki podstawowych słów w języku esperanto.

Centrum organizuje też szereg warsztatów edukacyjnych dla dzieci i młodzieży, w tym „Jak powstało esperanto”, „Spektakleto kun Ludoviko” („Teatrzyk z Ludwikiem”), warsztaty z animacji poklatkowej, gdzie głównym bohaterem jest lalka przypominająca Ludwika Zamenhofa, tematycznych spacerów edukacyjnych (dotyczących na przykład postaci Seweryna Nowakowskiego czy historii osiedla Białostoczek). Centrum wdraża nowoczesne projekty społeczno-edukacyjne, takie jak „Religie Podlasia”, „Tolerancja jest OK!”, „Otwarty Białystok” (zajęcia mające na celu zrozumienie postrzegania świata zewnętrznego przez osoby niewidzące i niedowidzące), czy grę terenową „Poznaj Białystok” (zrealizowano 10 edycji, w tym edycję białostockimi śladami Ludwika Zamenhofa).

Wspólnie z Białostockim Towarzystwem Esperantystów celebруемy co roku rocznicę urodzin (odbywają się wtedy Białostockie Dni Zamenhofa) i śmierci Ludwika Zamenhofa, a także Narodowe Czytanie w esperancie. W 2021 roku czytano książkę Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej* w tłumaczeniu na esperanto Lidii Ligęzy i Tomasza Chmielika.

12 maja 2010 roku w budynku Centrum im. Ludwika Zamenhofa otwarto „Esperanto-Libraro” – filię nr 14 Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku. To pierwsza w Polsce publiczna biblioteka ze zbiorami w języku esperanto oraz wydawnictwami w innych językach poświęconymi językowi esperanto.

Centrum to także miejsce gromadzenia, zachowywania i propagowania wiedzy na temat wielokulturowego dziedzictwa Białegostoku i regionu. Tę misję realizujemy w dużej mierze poprzez prowadzenie Mediateki CLZ – archiwum historii mówionej, gdzie oprócz ok. 200 wywiadów i zdigitalizowanej ikonografii (kilkanaście tysięcy jednostek) dotyczącej historii i dziedzictwa miasta, znajduje się także ścieżka tematyczna „Białostoccy esperantyści”. Zarejestrowane są tam wywiady z przedstawicielami białostockiego ruchu esperanckiego oraz udostępnione przez nich materiały ikonograficzne dotyczące ich działalności. Bogata baza Mediateki CLZ wykorzystywana jest chociażby przy organizowaniu wystaw i warsztatów oraz publikacji wydawnictw.

Oprócz zbiorów cyfrowych Centrum może pochwalić się niezwykle cennym zbiorem oryginalnych 14 szklanych slajdów z 1911 i 1912 roku, przedstawiających Ludwika Zamenhofa i esperantystów podczas VII i VIII Światowego Kongresu Esperanto w Antwerpii i w Krakowie. Zbiór jest darem brytyjskiego esperantysty Billa Chapmana, który w 2019 roku przekazał nam slajdy za pośrednictwem Instytutu Kultury Polskiej w Londynie. Slajdy zostały wykonane przez szkockiego esperantystę Johna Mabona Wardena, który robił zdjęcia na obu kongresach. Jest wielce prawdopodobne, że fotografował również podczas innych kongresów, w których uczestniczył i być może jest to tylko część większej kolekcji. Większość slajdów pochodzi z kongresu, który odbył się w Krakowie w dniach 11–18 sierpnia 1912 roku, obradującego w 25. rocznicę publikacji pierwszego podręcznika do nauki języka międzynarodowego.

Warto napisać parę słów o samym kongresie: uroczystości rozpoczęły się przyjęciem w Starym Teatrze, wydanym przez władze miasta. W następnych dniach uczestnicy pracowali w różnych sekcjach, zwiedzili też kopalnię soli w Wieliczce oraz złożyli wieńce pod pomnikami Adama Mickiewicza i Mikołaja Kopernika. Na zakończenie, ponownie w Starym Teatrze odbył się bal, na który część uczestników przybyła w strojach narodowych.

Zorganizowany po raz pierwszy na ziemiach polskich kongres okazał się manifestacją kultury polskiej, w jego trakcie na przykład wystawiono operę *Hal-*

ka Stanisława Moniuszki oraz dramat *Mazepa* Juliusza Słowackiego. Krakowski kongres zaznaczył się w pamięci również tym, że to podczas niego Ludwik Zamenhof zrzekł się przywództwa w ruchu esperanckim, wygłaszając słynne słowa: „To ostatni kongres, na którym widzicie mnie przed sobą; potem, jeśli będę mógł przybyć do was, będę tylko wśród was”.

Uczestniczyło w nim około 1000 osób z 30 krajów, wśród nich liczna grupa esperantystów z Wielkiej Brytanii, w której byli między innymi płk John Pollen, dr Richard Sharpe oraz autor zdjęć, które znalazły się w naszym posiadaniu – John Mabon Warden. Kim był Warden? Szkockim esperantystą, z zawodu specjalistą od ubezpieczeń, prezydentem British Esperanto Association w latach 1916–1922, jednym z autorów kilkakrotnie wznawianego kieszonkowego słownika angielsko-esperanckiego (1915), a także głównym redaktorem esperanckiego wydania *Biblii* (1926). Warden wykonał serię pamiątkowych zdjęć uczestników kongresu, samego Ludwika Zamenhofa, a także miasta, w tym synagogi Tempel, Zamku na Wawelu i samych krakowian, w tym krakowskich przekupek, które brytyjskiemu esperantyście musiały wydać się bardzo egzotyczne, a także portretu brodatego mężczyzny, opisanego jako „Jewish Type-Cracow”. Znalazły się tu również inne ujęcia znanego już grupowego zdjęcia esperantystów pod pomnikiem Adama Mickiewicza i na wzgórzu pod Kopcem Kościuszki.

W zbiorze jest również slajd zrobiony podczas Światowego Kongresu Esperanto w Antwerpii w 1911 roku.

Możemy zobaczyć na zdjęciach z Krakowa żywo gestykującego Ludwika Zamenhofa konwersującego ze szwajcarskim esperantystą i jego późniejszym biografem Edmundem Privatem. Są tu bardzo ciekawe ujęcia samego Ludwika Zamenhofa oraz przedstawicieli esperanckiego ruchu w swobodnych, naturalnych pozach. Pokazują one niejako kongres i jego uczestników „od kuchni”. Możemy na nich odnaleźć czołowych esperantystów tamtych czasów, zasłużonych pionierów ruchu esperanckiego, choćby: Hectora Hodlera, wspomnianych płk. Johna Pollena, dr. Leona Rosenstocka, a także żonę Ludwika Zamenhofa, Klarę, i jedną z jego córek, Zofię – w ujęciach nieoficjalnych, bardziej prywatnych, z uroklivym Krakowem w tle. Identyfikacja osób obecnych na zdjęciach (oprócz oczywiście tych podpisanych przez Wardena) stała się zajęciem niemal detektywistycznym. Bardzo pomocne okazało się przy tym wydawnictwo opublikowane po krakowskim kongresie, a dziś dostępne na stronie Polony (zdigitalizowanych zbiorów m.in. Biblioteki Narodowej): jubilea-universala-kongreso-esperantista-albumo-krakow, w którym znajdują się fotografie członków krakowskiego kongresu.

Do pracy nad otrzymanymi slajdami zaprosiliśmy Przemysława Wierzbowskiego, prezesa Białostockiego Towarzystwa Esperantystów, oraz Grzegorza Dąbrowskiego, fotoreportera, odkrywcę i promotora kolekcji zdjęć przedwojennego

białostockiego fotografa, Bolesława Augustisa. Ich uwagi i spostrzeżenia były niezwykle cenne.

Zdjęcia zachowały się w postaci kilkunastu szklanych płytek – helioprintów (to jedna z technik szlachetnych w fotografii, dosyć popularna na początku XX wieku). Ich powstanie wiąże się z tradycją używania szklanych przezroczy do latarni magicznych (laterna magica), których powstanie przypisuje się holenderskiemu fizykowi Christianowi Huygensowi (1629–1695). Pierwsze fotograficzne przezrocza, przeznaczone do celów edukacyjnych i rozrywkowych, wykonano w 1850 roku na szklanych płytach pokrytych albuminą (firmy braci Langenheim z Filadelfii) i nazwane „hyalotypes”. Po 1890 roku monochromatyczne przezrocza na szkło (slajdy) mogli wykonywać amatorzy, bazując na własnych negatywach, używając dostępnych w handlu szklanych płytek pokrytych emulsją żelatynowo-srebrową.

Przezrocza z kolekcji Wardena powstały na szklanych płytkach pokrytych żelatyną (Wellington S.C.P. Lantern Plates) firmy Wellington & Ward. Zarówno slajdy, jak i oryginalne opakowania zachowały się w dosyć dobrym stanie. Na pudełkach widoczne są odręczne zapiski, prawdopodobnie autora, dotyczące zawartości pudełek.

Tak jak wspomniałam, możemy tylko przypuszczać, że jest to fragment większego zbioru dokumentacji wykonywanej przez Wardena podczas większych i mniejszych spotkań esperantystów. To niezwykle, że przez ponad sto lat szklane negatywy przeleżały w oryginalnych opakowaniach, aby trafić do nas w 2019 roku!

Od grudnia 2019 roku wielkoformatowe wydruki zdjęć można oglądać w Centrum im. Ludwika Zamenhofa jako stałą ekspozycję. Repliki ośmiu z nich, w 2021 roku były prezentowane na wystawie „Polskie Style Narodowe 1890–1918” w serii „4 x nowoczesność” w Muzeum Narodowym w Krakowie. Oryginalne szklane slajdy zostały poddane konserwacji w Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie.

Niezwykle budujący jest fakt, że pojawiają się jeszcze takie „perełki” wzbogacające wiedzę i ikonografię o Ludwiku Zamenhofie i ruchu esperanto. Miejmy nadzieję, że nie jest to ostatecznie takie odkrycie.



Szklane slajdy autorstwa Johna M. Wardena (1911–1912),
w zbiorach Białostockiego Ośrodka Kultury, fot. Magdalena Płońska



Gra karciana, Sinjoro Krokodilo, fot. Mariusz Bieciuk



Mural – Liberecon por la Mondo, ul. W. Broniewskiego, Białystok,
fot. Marcin Pawlukiewicz



Spektakleto kun Ludoviko, warsztaty w Białostockim Ośrodku Kultury/Centrum
im. Ludwika Zamenhofs, fot. archiwum Białostockiego Ośrodku Kultury

Bibliografia

- Dobrzyński R., *Zamenhof w Warszawie*, red. A. Kajdanowska, Białystok: Białostocki Ośrodek Kultury, 2019.
- Chapman B., *The Early History of Esperanto in the United Kingdom*, UK, 2019.
- *Białostoccy esperantyści = Bjalistokaj esperantistoj*, red. J. Szerszunowicz, tł. na jęz. esper. P. Wierzbowski, Białystok: Centrum im. Ludwika Zamenhofa, 2013.

Agnieszka Kajdanowska

Ludwik Zamenhof

Bialystok Culture Centre

CULTIVATING THE MEMORY OF LUDWIK ZAMENHOF: COLLECTIONS AND ACTIVITIES BY THE BIALYSTOK CULTURE CENTRE

Summary

The paper discusses the activities of the Ludwik Zamenhof Culture Centre in Białystok. It was founded as part of the 94th World Esperanto Congress held in Białystok in 2009 and it is a souvenir of it. This city institution is a part of the Białystok Culture Centre. The Centre's mission is to promote knowledge on Ludwik Zamenhof, his ideas and Esperanto, the language he created. Following Ludwik Zamenhof's idea, we also strive to be a centre for dialogue and understanding across boundaries for the representatives of different world views, faiths and attitudes. The Centre implements its mission through exhibition, educational and publishing activities. Its offer includes a visit to the permanent exhibition "Białystok of the young Zamenhof" and numerous temporary exhibitions, concerts, panel discussions, lectures and literature promotional actions.

Keywords: Ludwik Zamenhof Culture Centre in Białystok, Białystok, activity, Esperanto, cultural memory, intercultural dialogue.

AGNIESZKA KAJDANOWSKA – pracownik Działu Programowo-Edukacyjnego w Białostockim Ośrodku Kultury/Centrum im. Ludwika Zamenhofa. Historyczka, od 2010 roku współtworzy Mediatekę CLZ – archiwum historii mówionej miasta i regionu. Redaktorka wydawnictw, pomysłodawczyni i kuratorka wielu wystaw, głównie koncentrujących się na historii i tradycji Białegostoku oraz pamięci o żydowskiej mniejszości zamieszkującej przedwojenną Polskę. Badaczka i promotorka wielokulturowego dziedzictwa Białegostoku i regionu oraz działalności Ludwika Zamenhofa. Pomysłodawczyni tomu: *Opowiedz mi, dziadku, pokaż mi, babciu*, pomysł i redakcja: A. Kajdanowska, Białystok: Białostocki Ośrodek Kultury, 2020.